

ACTA HISTRIAE
23, 2015, 3

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 23, leto 2015, številka 3

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Urednik/Redattore/
Editor:**

Gorazd Bajc

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Kreljeva 3 / Via Krelj 3,
tel.: +386 5 6273-296; fax: +386 5 6273-296;
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

*Bodeča žica na slovensko-hrvaški meji december 2015 (Foto Zaklop)
Barbed wire on the Slovenian-Croatian border, December 2015 (foto Zaklop) / Filo spinato al confine tra Slovenia e Croazia, dicembre 2015 (foto Zaklop)*

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2015.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Darja Mihelič:** Posredniki v srednjeveških sporazumih o mejah mestnih teritorijev: severozahodna Istra, 13. in 14. stoletje 309
Mediatori negli accordi medievali sui confini dei territori cittadini.
L'Istria nord-occidentale nel XIII e XIV secolo
Mediators in Mediaeval Agreements on the Borders of Civic Territories: North-Western Istria in the 13th and 14th Centuries
- Gašper Mithans:** Reprezentacije obmejnega področja Julijske krajine v diskurzu nuncija Ermenegilda Pellegrinettija 333
Rappresentazioni della zona di confine della Venezia Giulia nel discorso del nunzio Ermenegildo Pellegrinetti
Representations of the Borderland of Julian March in the Discourse of Nuncio Ermenegildo Pellegrinetti
- Marta Verginella:** Displacement and Cultural Borders in the Great War. Bitterness of the Refugee Experience in the Native Country or Abroad 357
Le migrazioni forzate e i confini culturali durante la Grande Guerra.
L'amarezza dell'esperienza dei profughi all'interno e al di fuori dei confini della propria patria
Razseljenost in kulturne meje v veliki vojni. Trpkost begunskih izkušenj v lastni domovini in na tujem
- Jože Pirjevec:** Soočenje kulturnih, državnih, geopolitičnih in ideoloških konceptov na stiku italijanskega in južnoslovanskega prostora (1848–1975) 377
Confronto di progetti culturali, statali, geopolitici e ideologici nell'area di contatto fra italiani e jugoslavi (1848–1975)
Italian and South Slavic Spaces in Contact: Cultural, National, Geopolitical and Ideological Intertwinments (1848–1975)
- Christian Promitzer:** Yugoslavia and Beyond – the Serb Communities on the Slovene-Croat Border during the 20th Century 393
Jugoslavia e al di là di essa – le comunità serbe sul confine sloveno-croato nel XX secolo
Jugoslavija in onkraj – srbska skupnost na slovensko-hrvaški meji skozi 20. stoletje
- Bojan Godeša:** Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno 417
Gli sloveni e il problema dei confini durante la seconda guerra mondiale
Slovenes and the Problem of the Borders during WW II

- Mateja Režek:** Jugoslovanski federalizem in medrepubliške meje
v prvih letih po drugi svetovni vojni 433
*Il federalismo jugoslavo e i confini tra le repubbliche
nei primi anni dopo la Seconda Guerra Mondiale
Yugoslav Federalism and Inter-Republic Borders
in the First Postwar Years*
- Petar Bagarić:** Popis Jadranskog instituta u Istri 1945. godine 445
*Il censimento dell'Istituto adriatico in Istria nel 1945
The Adriatic Institute Census in Istria in 1945*
- Magdalena Najbar-Agičić:** Titova bista i „vruće“ hrvatsko ljeto.
Politička upotreba povijesti u Hrvatskoj – ljeto 2014 459
*Il busto di Tito e la “bollente” estate croata. L'uso politico della storia
in Croazia – l'estate del 2014
Tito's Bust and the “Hot” Croatian Summer. Political Use of History
in Croatia – Summer of 2014*
- Mila Orlić:** *Se la memoria (non) mi inganna ... L'Italia e il “confine orientale”:*
riflessioni sulla storia e sul suo uso pubblico 475
*Če me spomin (ne) vara ... Italija in njena “vzhodna meja”:
razmišljanja o zgodovini in njeni javni rabi
Se la memoria (non) mi inganna ... Italy and its Eastern Border:
Considerations on History and on its Public Use*
- Vida Rožac Darovec:** Raba preteklosti na primeru analize historične
naracije o slovensko-hrvaški meji v Istri 487
*L'uso del passato sull'esempio di un'analisi del discorso storico relativo
al confine sloveno-croato
The Use of History on the Example of an Analysis of the Historical
Discourse Concerning the Slovene-Croatian Border*
- Marko Zajc:** The Slovenian-Croatian Border: History,
Representations, Inventions 499
*Il confine sloveno-croato: la storia, le rappresentazioni, le invenzioni
Slovensko-hrvaška meja: zgodovina, reprezentacije, iznajdbe*
- Miha Kosmač:** Organizirana izselitev prebivalstva iz Pulja:
problematika meje in »obramba italijanstva« 511
*Il trasferimento organizzato della popolazione da Pola: problema
del confine e »difesa dell'italianità«
Organized Population Transfer from Pola: Demarcation Issues
and “Defence of Italianism”*

Katja Hrobat Virloget: Breme preteklosti. Spomini na sobivanje in migracije v slovenski Istri po drugi svetovni vojni	531
<i>Il peso del passato. Ricordi di convivenza e migrazioni nell'Istria Slovena dopo la seconda guerra mondiale The Burden of the Past. Memories on the Cohabitation and Migrations in Istria after WW II</i>	

Francesca Rolandi: Heading towards the West. Yugoslav Asylum Seekers in Italy (1955–1968)	555
<i>Diretti a occidente. I richiedenti asilo jugoslavi in Italia (1955–1968) Pot na zahod. Jugoslovanski prosilci za azil v Italiji (1955–1968)</i>	

OCENE

RECENSIONI

REVIEWS

<i>Keith Lowe:</i> Podivjana celina: Evropa po drugi svetovni vojni (Miha Kosmač)	575
Navodila avtorjem	579
<i>Istruzioni per gli autori</i>	582
<i>Instructions to authors</i>	586

REPREZENTACIJE OBMEJNEGA PODROČJA JULIJSKE KRAJINE
V DISKURZU NUNCIJA ERMENEGILDA PELLEGRINETTIJA

Gašper MITHANS

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, 6000 Koper, Garibaldijska 1, Slovenija
e-mail: gasper.mithans@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Ermenegildo Pellegrinetti, nuncij v Jugoslaviji med letoma 1922 in 1937, je bil posredno vpet v narodnostno problematiko slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini. Na primeru sodnega procesa v Pulju, prvega tržaškega procesa, poslanice zagrebškega nadškofa Antuna Bauerja in prisilnih odstopov nadškofa Sedeja in škofa Fogarja, avtor na podlagi Pellegrinettijevega dnevnika analizira njegovo ravnanje in mnenje o nacionalističnih, iredentističnih in po mnenju nekaterih tudi terorističnih akcij na tem obmejnem področju. Le-to odslkava nuncijevo zmožnost precejšnje "objektivnosti" z nacionalnega vidika, dosti manj pa v odnosu do politike Svetega sedeža.

Ključne besede: nuncij Ermenegildo Pellegrinetti, obmejno področje, Julijska krajina, Sveti sedež, Kraljevina SHS/Jugoslavija

RAPPRESENTAZIONI DELLA ZONA DI CONFINE DELLA VENEZIA GIULIA
NEL DISCORSO DEL NUNZIO ERMENEGILDO PELLEGRINETTI

SINTESI

Ermenegildo Pellegrinetti, nunzio in Jugoslavia dal 1922 al 1937, è stato direttamente coinvolto nella problematica nazionale della minoranza slovena e croata nella regione della Venezia Giulia. Prendendo in considerazione il processo di Gortan a Pola, il Primo Processo di Trieste, la lettera pastorale dell'arcivescovo di Zagabria Antun Bauer e le forzate dimissioni dell'arcivescovo di Gorizia Frančišek B. Sedej e del vescovo di Trieste e Capodistria Luigi Fogar, l'autore sulla base del diario di Pellegrinetti analizza il suo comportamento e la sua opinione sugli atti nazionalistici, iredentistici e secondo il parere di alcuni, perfino terroristici che sono succeduti in questa zona di confine. Il tutto riflette l'abilità del nunzio di percepire gli eventi in modo "obbiettivo" dal punto di vista nazionale, molto meno invece rispetto alla politica della Santa Sede.

Parole chiave: nunzio Ermenegildo Pellegrinetti, zona di confine, Venezia Giulia, Santa sede, Regno SHS/Jugoslavia

UVOD

Članek temelji na analizi gradiva nuncija Ermenegilda Pellegrinettija, diplomatskega predstavnika Svetega sedeža v Kraljevini SHS/Jugoslaviji med letoma 1922 in 1937,¹ z namenom rekonstrukcije njegovega pogleda na problematiko slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini. Hkrati bo raziskana njegova vloga pri mahinacijah Italije, Svetega sedeža in Jugoslavije z jugoslovansko manjšino na priključenem ozemlju.

V prispevku bom podal smernice za raziskavo tematike diplomacije Rimskokatoliške cerkve (RKC) in vprašanja obmejnega področja ter nacionalizma z vključevanjem konceptualnega in teoretskega aparata družbenih znanosti. Sprašujem se, kako brati (in analizirati) “političnozgodovinske” ter diplomatske arhivske vire, ki predpostavljajo “pogled od zgoraj”. S tem namenom poleg diskurza na meddržavni ravni z identificiranjem diapazona lokalnih jugoslovansko-italijanskih odnosov v Julijski krajini, analizo relacij moči Cerkev-država-narodna manjšina razširim mrežo akterjev, ki so bili v stiku z nuncijem Pellegrinettijem in obravnavam večplastnost samega protagonista. Ta ni le pripadnik enega od obravnavanih narodov v stiku (po rodu je bil Italijan), ampak diplomatski predstavnik RKC. Pellegrinetti je svoja stališča oblikoval bolj na podlagi “poklicne” in verske pripadnosti, nacionalni faktor pa se pri njem zdi manj pomemben.² Hkrati je bil v posrednem in neposrednem stiku s katoliškimi škofi v Jugoslaviji in Italiji, begunci iz Julijske krajine, drugimi “podporniki” jugoslovanske manjšine v Italiji, diplomati (ki, kot do neke mere Pellegrinetti sam, izkazujejo svojevrsten “pogled od zunaj”, vendar je ta lahko ideološko še bolj obremenjen), z jugoslovanskimi politiki, vlado in kraljem oziroma kraljevimi namestniki. Predvsem pa je vsako leto obiskal Rim – papeža, državnega tajnika in druge “arhitekta” vatikanske zunanje politike – torej “prečil” območje, ki je predmet raziskave.

Dobro je že raziskano dogajanje v Julijski krajini med obema vojnama kot tudi vloga RKC (glej: Kacin-Wohinz, Verginella, 2008; Pelikan, 2002b; Pirjevec, 2007; Vinci, 2011; Ferrari, 2012; Cattaruzza, 2003), nekatere raziskave tudi metodološko sledijo ali se vsaj približajo trendom sodobnega zgodovinopisja (Wörsdörfer, 2009; Ballinger, 2003; Klavžan, 2007; Širok, 2012; Klavžan, 2011). Predvsem gre za komparativne študije, ki prese-gajo politično in nacional(istič)no zgodovino “vélikih mož”. Določeni avtorji se sicer niso uspeli ogniti potencialni pasti komparativne zgodovine, ki na obmejnem prostoru zgolj krepi nacionalne zgodbe (glej: Friberg et al., 2007, 719–720), običajno s favoriziranjem ene od njih in/ali nasploh z ignoriranjem historiografske produkcije z druge strani meje. Velik preskok namreč zahteva prehod od teoretskih razprav o transnacionalnem pristopu do dosledne rabe tega pristopa v okviru študij primera, sploh pa obsežnejših raziskav.

1 Kratka biografija Ermenegilda Pellegrinettija je podana v nadaljevanju.

2 Drug vidik je odnos Jugoslovancev do Pellegrinettija, ki ga je veliko dojemalo kot “najprej” Italijana (in latentno fašista).

Uporabil bom skoraj povsem neraziskan vir,³ dnevnik nuncija Ermenegilda Pellegrinetti, ki je delno dostopen v Vatikanskem zasebnem arhivu (Archivio Segreto Vaticano), da na specifičnem viru analiziram diskurz(e) o obmejnem področju oziroma problematiki odnosov do slovenske in hrvaške manjšine v Italiji. Takšen vir se lahko po eni strani smatra kot manj “kontaminiran”, saj skorajda ni interpretiran niti citiran, po drugi strani pa je zaradi tega lahko “mistificiran”. Na primer Ivan Mužič (1978, 7) dnevniku pripisuje precej večjo težo, kot ga po mojih ocenah dejansko ima po odprtju fondov za to obdobje v Vatikanskem arhivu. Pri analizi dnevnika in Pellegrinettijevih poročil Svetemu sedežu bom posebno pozornost namenil ključnim pojmom in sicer iredentizmu, terorizmu in nacionalizmu, v povezavi z dogodki, ki so pritegnili posebno pozornost tudi pri Pellegrinetti: sodni proces v Pulju, prvi tržaški proces, Bauerjeva poslanica, “zadeva Frančišek B. Sedej” in “zadeva Luigi Fogar”.

ZGODOVINOPISJE IN MEJNE ŠTUDIJE

V slovenskem zgodovinoписju je bilo do sedaj mejnim študijam (border studies) in študijam obmejnih področij (borderland studies) posvečenega malo prostora – ena izmed izjem je tematski sklop člankov “Zgodovinjene obmejnega prostora” v reviji *Acta Histriae* (2010, 18, 1–2) – zato bom v tem prispevku, ki obravnava problematiko obmejnega področja, podal tudi kratek pregled prelomnih dosežkov na tem raziskovalnem polju.

Kot prvo je treba na eni strani razlikovati med raziskavami, ki obravnavajo ozemlje geopolitično situirano ob meji in zajemajo večinoma tudi trende, ki so značilni za obmejna področja (npr. tihotapstvo, migracije prebivalstva),⁴ torej interakcije med prebivalci “čez mejo”, in na drugi strani raziskavami, ki poleg tega ta fenomen teoretsko in metodološko analizirajo. Da večina teh raziskav sodi v prvo kategorijo, gre pripisati več faktorjem. Delni razlog je v tem, da je kronološka parcializiranost zgodovinskih raziskav v tej regiji, v kateri so se meje v 20. stoletju izrazito pogosto spreminjale in je etnična meja močno odstopala od državne meje, kar potemtakem celotno Primorsko umešča tako ali drugače v obmejno področje, večji deficit kot sicer. Zaradi odsotnosti daljše kontinuitete državne meje pred letom 1954 z ukinitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja (pravnoformalno leta 1975 oziroma 1977 z Osimskimi sporazumi) se je postavilo v ospredje kot predmet raziskav politične slovensko(jugoslovansko)-italijanske odnose med prebivalstvom, ki si je delilo isto državno ozemlje. V zameno za (re)prezentacijo slovenskega narodnega vprašanja in nasilja fašistične politike do “drugorodnih” se samo “geopolitično mejo” med državama(i) v časovno fiksiranih študijah (predvsem “fašističnega obdobja” 1918–1941, študij 1. in 2. svetovne vojne) kot osnovni problem velikokrat spregleda. Študije vsakdanjega življenja prebivalcev živečih na obeh straneh meje so tako bolj izjema (glej: Rožac Darovec, 2010;

3 Nekaj referenc je sicer že bilo v nekaterih redkih delih – npr. Giovanni Coco (2009, 143–276), tudi v doktorski disertaciji in monografiji Igorja Salmiča (2013, 2015). Je pa izšel del dnevnika, ki ga je Pellegrinetti pisal v času, ko je bil nuncij na Poljskem (1916–1922) (Pellegrinetti, Natalini, 1994), ne pa del, ki je predmet obravnave v tem prispevku (1922–1937), torej ko je bil nuncij v Beogradu.

4 Tudi kot rezultati nacionalnih in mednarodnih (predvsem čezmejnih) raziskovalnih projektov. Glej tudi: Verginella, 2010.

Klavora, 2010; Širok, 2010). Še bolj izrazit je pogost manko obravnave “meje kot družbene, simbolne/kulturne in teritorialne entitete” med narodoma/narodi v stiku (sploh pa “sivih con” akomodacije Slovencev in Hrvatov fašističnemu režimu ter identitetne hibridizacije (glej: Ballinger, 2003)). Tudi v mednarodni literaturi ta pogled, kaj meja indicira, vključujoč načine vzpostavljanja meje in njenega vpliva na formiranje družbeno-prostorskih identitet, podobe in zgodbe o meji kot tudi razumevanje meja kot reprezentacij (glej: Strüver, 2003, 166) predstavlja odmik od tradicionalnega pristopa k študijam meje, hkrati pa je tudi izhodišče tega članka. Ne želim trditi, da je daljši časovni lok ali obravnava interakcij med skupnostma z različnih strani državne meje edini “primeren” način – nenazadnje se tudi ta prispevek v osnovi omejuje na Julijsko krajino in obdobje med svetovnima vojnama –, ampak na problematičnost, da je ta usmeritev zamejevanja študij glede na spremembe državnih okvirjev preveč pogosta, če že ne kar samoumevna.

Etnična mešanost in spremenljivost državnih meja ni izjema tega območja, ampak velikega dela Evrope po 1. svetovni vojni. Ni namreč naključje, da so se mejne študije in študije obmejnih področij dejansko vzpostavile na raziskavah ameriško-mehiške meje, ostri meji, ki ločuje (in povezuje) “prvi” in “tretji” svet (v zgodovino pisju od Herberta E. Boltona in Fredericka J. Turnerja, do Johna F. Bannona, Petra Sahlinsa in Davida J. Webra), medtem ko je zgodovinska situacija v Evropi precej drugačna. Namreč le deset evropskih držav ima danes iste meje kot pred sto leti (Wallace, 1992; Haselsberger, 2014, 2).

V zadnjih dveh desetletjih je močno naraslo zanimanje in produkcija literature, ki se posveča študijam meje in obmejnosti, tako na področju geografije, političnih ved, sociologije, zgodovine, antropologije in filozofije (glej: Wastl-Walter, 2011; Wilson, Donnan, 2012; Popescu, 2012, 15, 16). S fokusom raziskav na meje se je revitaliziralo tako zgodovinsko polje,⁵ zlasti v okviru trenda komparativne in nato transnacionalne zgodovine z odmikom od osredotočenja na nacionalne države (Gutierrez, Young, 2010; Horstmann, 2002), kot tudi antropološke študije, dotedaj ujete v “kulturni izolacionizem”⁶ (Wilson, Donnan, 1998).

Kljub ali ravno zaradi teh številnih transdisciplinarnih pristopov in prispevkov še vedno ni konsenza o definiciji temeljnih terminov, posledično pa je njihova raba v celotnem korpusu študij tudi precej nekonsistentna. Treba je izpostaviti, da nekateri jeziki poznajo le en izraz za mejo (poleg slovenščine tudi npr. nemščina (Grenze), za razliko od na primer italijanščine (confine, frontiera), francoščine (frontière, front, limite in marche) ter angleščine (border, boundary in frontier). Slednje tri koncepte se občasno uporablja kot sinonime ali se jih celo zamenjuje (Anderson, O’Dowd, 1999; Haselsberger, Benneworth, 2011; prim. Rožac Darovec, 2010, 218–220), zato je potrebna dosledna raba. Sploh v slovenskem jeziku naletimo na terminološko zagato, kako ločiti “boundary” od “border”. “Frontier” kot “obmejni pas” ali “obmejna regija” (Haselsberger, 2010; Konrad, Nicol,

5 Izbor zgodovinske literature o meji je tudi na spletni strani: <http://borderlandshistory.org/borderlands-historiography/>

6 Preboj je naredil Fredrik Barth (1969) s spremembo optike raziskav meje, ki se (po)ustvarja iz “periferije”, ne iz “centra”, ob interakciji med prebivalci ob in preko meja. Sledila sta mu John W. Cole in Eric R. Wolf z raziskavami meje med Trentinom in Južno Tirolsko (1973) ter drugi.

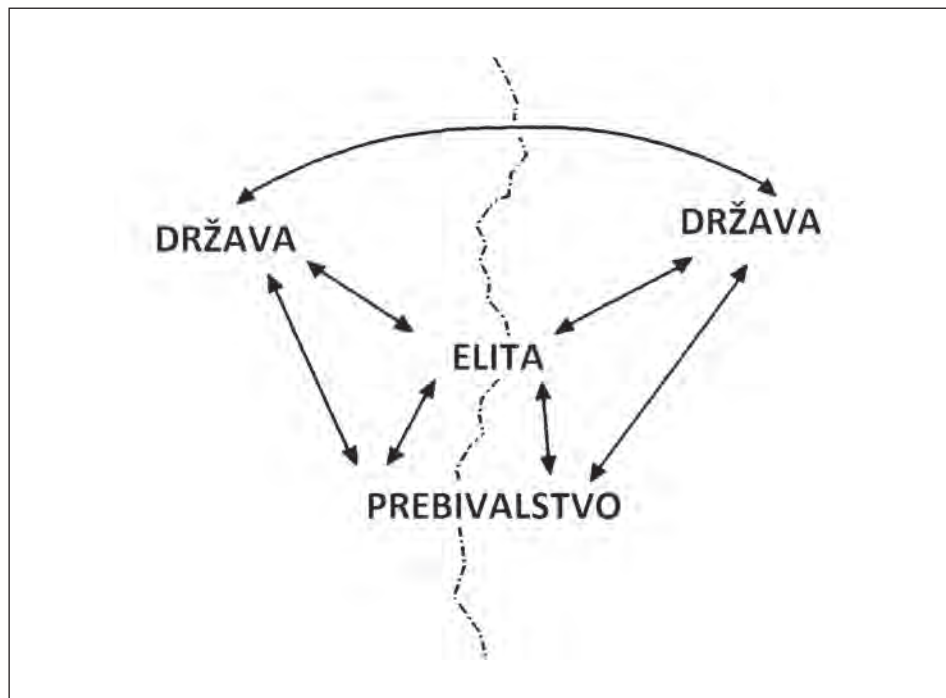
2008; Rožac Darovec, 2010) pa se precej približa pomenu “borderland”. Obmejno področje, kot prevajam termin “borderland”, definiram kot geografsko določeno območje, katerega celoto tvorita dela na obeh straneh meje ali meja. Pri določanju do kod v notranjost sega politična meja obmejnega področja se je treba opreti na družbeno mrežo na obmejnem področju in na zgodovinski razvoj te regije (Baud, Van Schendel, 1997, 221, 222; Stoddard et al., 1983, 6; Orozco-Mendoza, 2008, 16). Martinez navaja ključne procese, ki pomagajo oblikovati obmejno področje: 1) *transnacionalizem*, ki vpliva na prebivalce obmejnega področja, 2) periferna lokacija, ki daje občutek politične in družbene *ločenosti in drugosti* obmejne skupnosti, 3) meje kot območja *etničnega konflikta in akomodacije* ter 4) meje kot kraji *mednarodnega konflikta in akomodacije* (Martinez, 1994a, 8–14; prim. Donnan, Wilson, 1999).

Julijska krajina je bila v času med prvo in drugo svetovno vojno potemtakem del obmejnega področja, ki je segalo tudi na jugoslovansko stran. Zaradi njenih specifik – gre za leta 1920 priključeno ozemlje Kraljevini Italiji, na katerem je bila večina prebivalstva slovenskega in hrvaškega porekla in bi etnično mejo lahko zarisali precej zahodneje, kot je tekla novo določena politična meja – pa si bom dovolil vidik interakcije prebivalstva na obeh straneh državne meje nekoliko zanemariti. Nenazadnje Gloria Anzaldúa, ena najvidnejših raziskovalk mejnih študij, podaja “ohlapnejšo” definicijo obmejnih področij. Ta so fizično prisotna, kjer koli se stikata dve ali več kultur, kjer ljudje različnih ras naseljujejo isti teritorij, kjer se dotikajo nižji, srednji in višji družbeni razredi, kjer se z intimnostjo skrči prostor med dvema posameznikoma (Anzaldúa, 1987).

Avtorji navajajo tudi več modelov obmejnega področja. Baud in Van Schendel izpostavljata, da je treba biti pozoren na časovne, prostorske, politične, ekonomske in kulturne dimenzije obmejnih področij, saj je bil vedno velik razkorak med retoriko o vzdrževanju meje ter vsakdanjim življenjem ob meji (1997, 220). V tem prispevku se bom bolj osredotočil na družbenopolitično realnost, v tem pogledu pa lahko ločimo “mirno” (državna in regionalna elita ter lokalno prebivalstvo so povezani v koherentno oblastno strukturo, kjer je malo tenzij), “nepokorno” (oblastne strukture so manj koherentne, država lahko dominira ali pa je absorbirala regionalno elito; če nobena elita ne vzpostavi dominantnega položaja nad lokalnim prebivalstvom, je obmejno področje težko nadzorovati) in “uporniško” obmejno področje (regionalna elita podpre lokalno prebivalstvo v boju zoper državno oblast; takšni upori so lahko glede na cilj regionalistični, separatistični ali iredentistični) (Baud, Van Schendel, 1997).

Julijska krajina ima po teh iztočnicah značilnosti “nepokornega” in “uporniškega” obmejnega področja, a z nekaterimi bistvenimi razlikami: slovenski in hrvaški uporniki, ki so imeli tudi iredentistične in separatistične cilje, niso imeli podpore v regionalni eliti, ki je bila skladna z državno fašistično politiko. Lahko pa bi rekli, da so imeli aktivno podporo velikega dela provizorične “slovanske elite” v Julijski krajini – tj. med intelektualci, duhovščino in nekaj pravniki, – slojem, ki pa se je neprenehoma krčil zaradi fašističnega pritiska. Povedna pa je vendarle – sicer kolikor toliko prikrita – podpora jugoslovanske vlade, ki se ni omejevala zgolj na narodnokulturno dejavnost.

Ljudje skozi preživljanje vsakdana generirajo mejo ravno v takšni meri, kot jo formalna pravna ali politična entiteta (Cole, Wolf, 1973). Sarah Green zagovarja pristop, da

Dvojni trikotnik razmerij moči na obmejnem področju (povzeto po: Baud, Van Schendel, 1997, 219).

zgodovinski čas v mejah ni moč poenostaviti in poudarja na kakšen način je čas ključen za doživetje meje ter za razumevanje, da je meja nekaj, kar si je najbolje zamišljati kot aktivno entiteto (Green, 2009, 13). Kot “aktivno entiteto” bi – z današnjega vidika – lahko rekli, da so mejo dojemali tudi uporniki, ki so se borili za priključitev k “matični domovini”. Izhodišče zgodovinskega raziskovanja odnosa prebivalcev Julijske krajine do meje mora vključevati tudi ta aspekt.

Postavlja se torej vprašanje, kako so na mejo vplivali “iredentisti”, ki so zahtevali spremembo meje – ali so jo na neki način utrjevali s tem, ko so “provocirali” fašistično oblast, ki je pričakovano odgovorila s še tršo politiko do manjšine, poleg tega pa so se še sami inkriminirali, ali pa so jo s tem počasi destabilizirali. Šlo je za novo mejo, ki tudi v imaginariju prebivalcev ob meji ni bila naturalizirana in tako je bilo lažje spodbijati njeno “stalnost”. Meja je bila iz centra dojeta kot “naravna” (fiksna), njene fluidnosti s povezavami preko meje in spreminjajočih se lastnosti pa se zaveda predvsem lokalno prebivalstvo.

Biti moramo pozorni, da ne naredimo napake in se kot številne študije meje preveč fokusiramo na manjšine z ignoriranjem večine. Za mnoge predstavnike meja ni bila nekaj, kar bi bilo treba izzvati ali prestopiti, ampak braniti in preprečiti, da bi prišlo do kakršne koli njene spremembe (Donnan, 2005; Green, 2009).

JULIJSKA KRAJINA – NOVE PROVINCE – KOT OBMEJNO PODROČJE IN NARODNE MANJŠINE

Neposredno po koncu 1. svetovne vojne so v Italiji bolj kot kadar koli prej nacionalizmi, nastali v poznem 19. stoletju, krepili delitve med ljudmi in narodi. Močna vojaška in tudi gospodarska oblast je hotela tako v Italiji kot drugod doseči “nepohabljeno” zmago (Vinci, 2004, 29; Vinci, 2011, 5–33; Cattaruzza, 2003; Wörsdörfer, 2004, 15–18). V primerjavi z ostalimi italijanskimi deželami je fašizem v Julijski krajini uspel že zelo zgodaj, saj se je znal vključiti v desetletja trajajoče socialne in zlasti nacionalne spopade na tem območju, ki jih je vojna le še okrepila. Fašizem na obmejnem področju je determinirala “obramba državne meje”, ki jo je spremljala močna agresija proti zunanjim in notranjim sovražnikom. Francesco Giunta, vodja fašističnih skvader, je vztrajal, da mora vstaja priti iz Julijske krajine in se pri tem skliceval na močan nacionalni mit in trdil: “Julijska krajina ima sedaj položaj, kot so ga imele v srednjem veku obmejne marke, torej obrambnega zidu proti tuji invaziji” (Vinci, 2004, 32).

V “novih provincah” je bil fašizem soočen z nepoznanimi družbenimi in političnimi razmerami, “tradicijo” in multikulturalnostjo nekdanjih ozemelj Avstro-Ogrske, v kateri so živeli Italijani, Furlani, Nemci, Slovenci in Hrvati. Nova država se je na teh ozemljih sploh prvič srečala z večjimi manjšinami (Pelikan, 2013, 314). Po uvedbi rapalske meje leta 1920, kompromisni različici Londonskega sporazuma, ki pa je dodatno prizadela Slovence, je v Kraljevini Italiji ostalo okoli 350.000 prebivalcev slovenske in 150.000 hrvaške narodnosti. Slovenci in Hrvati, ki so živeli znotraj nove državne meje Italije, niso bili razumljeni kot večni sovražniki, pač pa kot “peta kolona” Kraljevine SHS (Vinci, 2004, 30, 31; Visintin, 2000, 79–95).

Italijanizacija državnih institucij je potekala sorazmerno gladko, opirajoč se na politične ukrepe, zakonske odredbe in represivne metode (Kacin-Wohinz, 1977). Poseben problem pa je v tem oziru predstavljala Katoliška cerkev v Julijski krajini, njeno poenotenje, sprava z državnim režimom, in to kljub (ali zaradi tega še težje?) že doseženemu sporazumu (konkordatu) Mussolinija z RKC leta 1929. V Vatikanu in v Julijski krajini se je v tej zvezi pojavil nov pojem: “romanizacija” (Pelikan, 2013, 315; Pelikan, 2002b). Vatikan je v konkordatu najbolj popustil ravno pri vprašanju manjšin, kljub temu pa ni podprl italijanske politike na Balkanu (Pollard, 1985, 98–101). Vendarle je dejansko “tiho” sodeloval z režimom (Pelikan, 2013). Sta pa v okviru konkordatskih pogajanj kardinala Francesco Borgongini-Duca in Pietro Tacchi-Venturi zahtevala, da se sprejme člen, ki bi narodnim manjšinam v Italiji zagotavljal verski pouk v materinščini pa tudi člen, ki bi omogočil nastanitev duhovnikov iz Avstrije in Jugoslavije na obmejnih področjih, kjer so prevladovali nemško, slovensko ali hrvaško govoreči duhovniki (Pollard, 1985, 94), vendar so bili ti predlogi zavrnjeni. Italijanski konkordat besede “manjšina” sploh ne vsebuje. Temu se še najbolj približa s konstatacijo v 22. členu, da se lahko po potrebi duhovnikom, ki ne znajo “krajevnega jezika”, dodeli koadjutorja, a hkrati postavlja zahtevo, da lahko župnijo zasedejo samo italijanski državljani, ki znajo italijansko (Mercati, 1954).

Po konkordatu med Kraljevino Italijo in Svetim sedežem so se stopnjevali ukrepi, ki so multietnično podobo Julijske krajine spreminjali tudi na cerkvenem področju. Prišlo

je do: 1) ukinitve vsega slovenskega in hrvaškega, tudi katoliškega periodičnega tiska (1930); 2) odstavitve goriškega nadškofa Frančiška Borgie Sedeja (1931); 3) prepovedi rabe slovenščine v cerkvah v Benečiji (1933); 4) zamenjave osebja vseh slovenskih in hrvaških samostanov v Julijski krajini do leta 1934 z italijanskim; 5) prepovedi rabe slovenščine v cerkvah v predmestjih Trsta (1936); 6) zamenjave tržaškega škofa Alojzija (Luigija) Fogarja, ki se je upiral t. i. “etnični bonifikaciji” znotraj Katoliške cerkve (1936); 7) pritiskov s strani cerkvene hierarhije (tj. škofov Carla Margottija, Antonia Santina, Giuseppeja Nogare idr.) na slovenske in hrvaške duhovnike, naj poučujejo verouk v šoli (kar je pomenilo: v italijanščini) in drugih ukrepov (Pelikan, 2002a, 302).

Leta 1935 je bil podpisan (sicer nikdar ratificiran) konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo, ki v 11. členu zagotavlja narodnim manjšinam v Jugoslaviji glede rabe njihovega maternega jezika pri verskih obredih, v verskem pouku in v cerkvenih združenjih, da bo odnos do katoličanov v tej zvezi nič manj ugoden kakor odnos, ki ga na ozemlju tiste tuje države, ki odgovarja omenjenim manjšinam, odreja pravni in dejanski položaj državljanov jugoslovanskega porekla in jezika. Sveti sedež se je še zavezal, da se bo ob priložnosti sklepanja konkordata s katero od sosednjih držav zavzel za uvedbo istega člena v njihov konkordat (Mithans, 2013, 816, 819; Mithans, 2011, 100). S tem so dosegli – “črno na belem” – zavezo Svetega sedeža, da bo zaščitil manjšino, kar je bil problem, ki ga je v Julijski krajini rimska kurija do takrat vztrajno ignorirala. Pomembno vlogo pri tem je odigral tudi Engelbert Besednjak. Kot svetovalec je pri sklenitvi tega sporazuma nastopal nuncij Pellegrinetti. Recipročnost dotičnega člena je komentiral takole: “Edina jugoslovanska manjšina, ki zares ‹buri duhove› v državi je ta v Italiji. V Jugoslaviji stalno pritrjujejo, da so zelo slabo obravnavani v Italiji, tudi kar se tiče Cerkve. Člen lahko zato namiguje ravno v to smer. Na splošno je vprašanje težko in nevarno, ker služi kot orožje manjšini na drugi strani”.⁷

Odpor proti nasilju italijanskih oblasti se je v Julijski krajini pričel zelo zgodaj. Njegovi začetki segajo že v okupacijsko obdobje (1918–1920), obsegajo pa predvsem izražanje “slovanskih” čustev, različne manifestacije, protitalijansko propagando in obveščanje Jugoslavije o razmerah na tem območju (Kacin-Wohinz, 2008, 17–18). Antifašizem na tem območju kot gibanje pa zdaleč ni bil enoten. Bolje je govoriti o “antifašizmih”. Družbenopolitično se je delil na tri tabore: na meščanskodemokratskega, ki se je nadalje delil na liberalno in katoliško strujo, delavskosocialistični tabor s socialistično in komunistično strujo ter najštevilčnejšo, antifašistično gibanje kmečkega prebivalstva. Te skupine so imele skupne cilje pa tudi precej različne agende, vezane predvsem na etnično, versko, socialno in politično pripadnost, pa tudi v nekaterih pogledih ključno pripravljenost ali nepripravljenost za angažiranje v nasilnih akcijah (pogosto označeno tudi kot “aktivni” odpor). Ne moremo pa govoriti o nekih trdnih mejah, precej so te skupine med seboj tudi sodelovale, v italijanski antifašistični organizaciji so bili tudi Slovenci in Hrvati, skupaj so delovali v okviru Komunistične partije Italije, povezave so imele tudi z mednarodnimi “sorodnimi” gibanji.

7 SS.RR.SS, AA.EE.SS., Jugoslavia, pos. 96, fasc. 58. Pismo Pellegrinettija Pacelliu, zadeva: Sul concordato in genere e ultimo Schema di Concordato [21 maggio 1934], 1. 6. 1934.

Odločilno vlogo pri vzpostavitvi tajnega “aktivnega odpora” je imela Orjuna, ki je v Julijsko krajino pošiljala ljudi kot atentatorje, obveščevalce in zbiralce vojaških informacij, pa tudi za ustvarjanje postojank in rekrutacijo članov. Ilegalna organiziranost je zagotovo obstajala že od leta 1924. Konec tega leta je bil ustanovljen “prvi” Tiger, poleti 1925 pa sta se obe organizaciji združili v Orjunavit. Do formalne ustanovitve tajne organizacije TIGR pa je prišlo septembra 1927. Ta se je od predhodnice razlikovala najbolj po svojem programu. Če je prej vsaj delno izhajala iz načel društva Edinost, je sedaj nastopila proti njenim “omejitvam zaradi legalističnih tendenc”. Poleg TIGR-a je nastala tudi tržaška Borba, ki je prav tako zagovarjala aktivni upor in s tem tudi “teroristične” akcije (Kacin-Wohinz, 2008, 21–30, 86–98). Tem političnim skupinam, pa tudi večini slovensko-hrvaškega prebivalstva, je bil končni cilj odcepitev od Italije in združitve s Slovenci na drugi strani meje. Izza meje so dobivali tudi gmotno oporo (Kacin-Wohinz, 1966, 117–118).

Slovenske in hrvaške skupnosti (tako tiste v mestih kot na podeželju) pa niso enako odklonilno odgovarjale na ukrepe diktatorskega režima. Prihajalo je do popuščanja in kompromisov, prilagajanja in konsenzov. Opozicija se ni vedno odražala le kot “zavesten” antifazišem oziroma antifazišmi. Prav tako so v vsem fašističnem obdobju pomembno vlogo igrali policijski ukrepi (Kacin-Wohinz, 2008, 68–70; Vinci, 2004, 34).

DISKURZ ERMENEGILDA PELLEGRINETTIJA O NARODNOSTNI PROBLEMATIKI V JULIJSKI KRAJINI

Po prikazu širšega oziroma “makro” konteksta preidimo na “srednjo raven” analize, predstavitev biografije avtorja – Ermenegilda Pellegrinetti – in glavnega vira raziskave – njegovega dnevnika, ki ji bo sledila “mikro raven”, tj. analiza virov.

Ermenegildo Pellegrinetti se je rodil leta 1876 v kraju Camaiore v Toskani. Študiral je filozofijo in katoliško teologijo na semenišču v bližnji Lucci, nato pa v Rimu. Končal je tudi vatikansko diplomatsko šolo. Po mašniškem posvečenju, ki ga je pridobil leta 1898, je v Lucci do leta 1917 opravljal duhovniško službo in poučeval na semenišču. Med letoma 1917 in 1918 je služil v italijanski vojski kot vojaški kaplan. Po vojni je bil imenovan za tajnika in nato avditorja na nunciatu na Poljskem, kjer je ostal do leta 1922. Papež Pij XI., s katerim sta se poznala še iz poljske nunciature, ga je imenoval za naslovnega nadškofa Adane in apostolskega nuncija v Kraljevini SHS. Po petnajstih letih službovanja v Jugoslaviji (1922–1937), ki ga je zaznamovalo predvsem sklepanje konkordata,⁸ je bil povišan v kardinala duhovnika San Lorenza in Panisperna. Sodeloval je tudi na papeškem konklavu leta 1939. Umril je v Rimu leta 1943 (gl. Pellegrinetti, Natalini, 1994).

V tem prispevku se bom osredotočil na Pellegrinettijeve dnevniške zapise v času, ko je bil nuncij v Jugoslaviji, tj. od osme do sedemnajste številke. Del enaindvajsetih dnevniških zvezkov iz obdobja med letoma 1916 in 1922 je sicer izšel že pred časom (Pellegrinetti, Natalini, 1994), v načrtu pa je izdaja tudi kasnejših letnikov. Forma dnevnika bolj kot na osebni dnevnik spominja na delovni dnevnik, ponekod tudi z referencami na njegova poročila Svetemu sedežu. Kljub temu ima temeljne značilnosti dnevnika, kot je

8 Glej: Mithans, 2013; Salmič, 2013.

opis vremena in počutja, občasno pa so prisotni tudi bolj čustveni izrazi nezadovoljstva in brezizhodnosti pa tudi upanja in veselja. Pri oceni potencialnega naslovnika je zlasti pri dnevniku neke vidne osebnosti težko reči, ali je ta oseba dnevnike hranila z namenom, da bodo nekoč dostopni tudi širši javnosti, kar posledično pomeni tudi višjo stopnjo samocenzure. Glede na to, da med dnevniškimi zapisi in poročili v Vatikan, v primerih, ki sem jih pregledal, ni očitnih diskrepanc pri komentiranju dogodkov in izražanju mnenja, bi temu do neke mere lahko pritrdili. Dnevnik je t. i. egodokument – vir, skozi katerega oseba hote ali nehote podaja informacije o sebi – in bi tako naj imel kvalitete, kot so sprotno beleženje doživetij, brez izkrivljenega pogleda na preteklost in potencial, da avtor vanj vpisuje občutke brez ozira na pričakovanje občinstva, kar naj bi zvišalo raven avtentičnosti. Dejansko je težko oceniti “spontanost” avtorja, če ne gre za izrazita odstopanja od siceršnjega vedënja osebe. Gre za izredno bogat zgodovinski vir, ki pokriva aktivnosti na diplomatskem, notranje- in zunanjepolitičnem ter verskem področju in četudi dnevnik najverjetneje ne razkriva posebnih “skrivnosti”, je prisotna osebna nota, ki daje več materiala za kritično branje vira in spodbija “zvišenost” arhivskih virov, kakršna je na primer diplomatska pošta.

Prolog v Pellegrinettijevo službovanje v Jugoslaviji je bilo šifrirano pismo papeža z dne 8. marca 1922, v katerem Pellegrinettija sprašuje, če bo sprejel imenovanje za nunciata v Beogradu.⁹ Prvi dnevniški zapiski so bili 5. julija 1922, ko je prispel v Beograd: “Lep, ganljiv pogled iz Zemuna na mesto, z lepimi odsevi v njegovih rekah! Molim, kakor sem molil ob štirih ponoči, da se me dotakne ta kraj moje misije. [...] na nunciaturi so se pogovori zavlekli čez polnoč. Utrujen sem od vročine in občutim naraščanje duševne depresije – podpira me le občutek dolžnosti ter upanje v božjo pomoč. Nunciatura je majhna, brez sprejemnice, z malo prostimi sobami, a dovolj veličastna in z možnostjo razširitve – Beograd!”¹⁰

Ta preplet na eni strani zanosa in delavnosti ter na drugi razočaranja in napetosti je opaziti skozi njegovo celotno delovanje v Jugoslaviji, s tem, da je bilo pesimizma z leti vse več, sodu pa je izbila dno odločitev vlade, da že podpisanega in v parlamentu potrjenega konkordata ne bo predala v ratifikacijo senatu. Še preden so uradno odpovedali konkordat, pa je bil Pellegrinetti že vpoklican v Rim in postal kardinal z manjšo črno piko – neuspehom ratifikacije konkordata, njegovega življenjskega dela.

Nuncij v Jugoslaviji je imel težko nalogo, saj je šlo za mlado državo, ki je bila multinacionalna in multikonfesionalna, s konfliktnimi odnosi znotraj države in z večino sosednjih držav, med drugim tudi zaradi manjšin. Tako naj bi zaščitil katoličane – kot versko manjšino v državi – predvsem pred pritiski srbskih pravoslavcev, neredko pa so se nanj obračali tudi jugoslovanski škofje, primorski imigranti in drugi s prošnjami, da naj posreduje (oziroma naj posreduje Sveti sedež) v korist “upornikom” v Julijski krajini, ki so bili nenazadnje tudi večinsko katoliške veroizpovedi. Rapalska meja je za Slovence in Hrvate pomenila drastično spremembo z vidika ločitve od matičnega naroda, precej težav pa je prinesla tudi Katoliški cerkvi. Med drugim je prišlo (uradno sicer šele leta 1933) do spre-

9 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 8, 8. 3. 1922.

10 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 8, 5. 7. 1922.

memb meja škofij v skladu z državnimi mejami, pri čemer je RKC izkazovala precejšnjo fleksibilnost in pragmatizem. A precej bolj pereče je bilo vprašanje slovenskih in hrvaških katoliških duhovnikov, ki so se v Julijski krajini postavili na stran manjšine in tudi izražali tiho nepokornost Svetemu sedežu.

Pellegrinetti je kot nuncij v prvi vrsti zastopal interese Katoliške cerkve (in posebej Svetega sedeža), ki ji nekateri avtorji pripisujejo status transnacionalne organizacije same po sebi (glej: Ciani, 2011). Znašel pa se je v precepu, kakšen odnos zavzeti do problematike slovenske in hrvaške manjšine v Italiji. Sam je bil Italijan, kar se mu je pogosto tudi očitalo (za nekatere je bil zaradi tega, če že ne “sovražnik”, pa zagotovo nevreden zaupanja), pri svojem delovanju pa je predvsem sledil smernicam Svetega sedeža, ki naj bi po njegovem razumevanju temeljile na nevmešavanju v politiko, četudi se zdi, da se pri njem v tej zvezi pojavljajo tudi manjši dvomi. Gotovo pa je bil prepričan o tem, da je treba zajezi morebitno škodo, ki bi jo zaradi slabe publicitete in kritik lahko utrpel Sveti sedež (zlasti papež), iskreno pa se je tudi trudil za preprečitev stopnjevanja konfliktov med Italijo in Jugoslavijo. Vsako leto, kot je razvidno tudi iz njegovega dnevnika, je potoval iz Beograda v Rim preko Julijske krajine, kjer pa se razen enkrat¹¹, ni dalj časa ustavljal (le kratki postanki, ni pa razvidno, da bi se v Trstu s kom srečal in diskutiral o težavah na tem območju). Z najvidnejšimi osebami pri Svetem sedežu (kot so papež Pij XI., državna tajnika Pietro Gasparri in Eugenio Pacelli (kasnejši papež Pij XII.), tajnik Kongregacije za izredne cerkvene zadeve Giuseppe Pizzardo, namestnik Kongregacije za izredne cerkvene zadeve Alfredo Ottaviani) in drugimi diplomati se je pogovarjal o “jugoslovanski manjšini” v Julijski krajini ter kako posredovati. Redno je obveščal (predvsem kardinala Pacellija) o tisku v Jugoslaviji, kjer so se pojavljale tudi obtožbe zoper papeža, da nič ne stori v zaščito manjšine, pa tudi hujše – da je v škodo manjšine sklenil dogovor z Benitom Mussolinijem.¹²

Pellegrinettijev odnos do te problematike bom rekonstruiral z analizo njegovega dnevnika in njegovih poročil Svetemu sedežu. Pri tem se bom osredotočil na njegovo rabo pojmov “nacionalizem”, “iredentizem” in “terorizem” ter iz njih izpeljanih oznak, v povezavi s komentiranjem najbolj “razvpitih” dogodkov v obravnavanem obdobju v Julijski krajini oziroma na tem območjem: procesa v Pulju, prvega tržaškega procesa, Bauerjeve poslanice, “zadeve Sedej” in “zadeve Fogar”.

V okviru boja za narodnostne pravice nacionalne manjšine poznamo več oblik, od mirnih do ekstremnih, nasilnih načinov delovanja. Posledično obstaja tudi vrsta različnih poimenovanj, vezanih na to, kdo jih izreka. Bodisi je to predstavnik ene ali druge strani, ki sta v konfliktu, podpornik ali nasprotnik, dobro ali slabo obveščen zunanji opazovalec. Tako govorimo o “patriotih”, “nacionalistih” (ki se na miren način borijo za pridobitev več pravic znotraj države), “separatistih” in “iredentistih” ter kot najbolj radikalnih “terroristih”. “Nacionalizem” je v teh primerih krovni termin, pri čemer je poimenovanje “patrioti” zgolj olepšana različica, vsi (kot predstavniki manjšine, “Drugi”) pa so z vidika državnega vodstva “moteči”, protidržavni elementi, zlasti v diktatorskih režimih, kot je

11 Obiskal je nadškofa Margotija (ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 15, 5. 5. 1935).

12 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti; ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31.

bila fašistična Italija (nič dosti bolj odobravaljoče pa ni ustaše in člane VMRO dojemal jugoslovanski državni vrh). Vsekakor je na mestu problematizirati te pojme v kontekstu Julijske krajine. Vse odporiške skupine, od začetka tridesetih let 20. stoletja dalje, tudi komuniste, lahko označimo za nacionalistične. Kratkoročni cilj zmernejših skupin (npr. krščanskih socialcev) je bil izboljšati razmere za Slovence in Hrvate v Italiji, preprečiti nadaljnje kršitve narodnih pravic, dolgoročni cilj pa je bil priključitev matični državi, sprememba državne meje in torej neke vrste iredentizem (ki se pogosto v teh situacijah delno prekriva s “separatizmom”, nenazadnje sta se kot možnosti pojavljali tudi ustanovitvev “neodvisne” Julijske krajine in samostojne Slovenije) (gl.: Kacin Wohinz, 2008, 124). Skupine, ki so uporabljale nasilne ukrepe (Orjuna, TIGR, Tržaška borba idr.), so bile tudi dosti bolj neposredne in “neučakane”, režim so poskušale destabilizirati oziroma evropsko javnost opozoriti na krivice z bolj vidnimi, udarnimi dejanji, s spodbujanjem k skupnemu boju proti sovražniku. Dejansko so bili mnogi (pravilno) že po letu 1926 prepričani, da se bo konflikt rešil z vojno in so se nanjo tudi pripravljali (Kacin-Wohinz, 2008, 142) (četudi so verjetno pričakovali vojno le med Italijo in Jugoslavijo). Končni cilj pa je bil tudi v teh primerih združitvev z Jugoslavijo. Mussolinijeva država je te, ki so se zatekli k nasilnim akcijam, označila za teroriste, medtem ko so v Jugoslaviji in med samimi uporniki to delovanje dojemali v glavnem kot potrebno in narodno zavedno delo. V zgodovinospisju nastopi težava, ko se pod pritiskom trenutne politike oziroma individualnih političnih pozicij zgodovinarjev ustvarja in/ali legitimira “nacionalne heroje”, “nacionalne izdajalce” ter “nacionalne sovražnike”. Postavlja se tudi vprašanje, ali cilj in razmere opravičujejo sredstva? Ali je fašistično nasilje do manjšin in italijanska prisvojitvev ozemlja, poseljenega s prebivalstvom, ki večinsko etnično ni bilo italijansko, zadostno “opravičilo” tudi za delovanje, ki bi sicer bilo označeno za terorizem?

Elaboriran odgovor na to vprašanje podaja Marta Verginella, ki opozarja, da primer razhajanja v interpretaciji upora in njegove narave ni posebnost primorske zgodovine. Izpostavi vidik, ki ga zagovarja Igor Primorac, da lahko o terorizmu govorimo šele takrat, ko gre za nasilje nad nebojujočimi se, za brezciljne napade (Primorac, 2005, 47–48). Pri antifašistih v Julijski krajini tako ne moremo mimo dejstva, da so računali na to, da bodo stavbe, kamor so podstavljali bombe, prazne oziroma, da njihova dejanja ne bodo povzročila življenjskih žrtev. Da je s časom oznaka terorizma postala sprejemljiva tudi za nekatere upornike, gre pripisati predvsem temu, da je v nekaterih primerih do človeških žrtev kljub temu prišlo in da so nekatere sabotažne akcije zaradi spleta okoliščin pridobile vse okoliščine terorističnih dejanj (Verginella, 2008, 14).

Naslednji pojem, ki zahteva podrobnejši vpogled, je iredentizem. Termin iredentizem etimološko izhaja iz italijanske besede “terra irredenta”, pomeni pa “neodrešena zemlja”. Izvorno je torej ta pojem krščansko obredne narave, ki je nato pridobil posvetni pomen boriti se (in žrtvovati) za odrešenje potlačenih narodov. “Italia irredenta” je bila “neodrešena Italija”, ki je ostala zunaj meja Italije po njeni združitvi, “italijanski iredentisti” s konca 19. in začetka 20. stoletja pa so želeli “odrešiti” ozemlje predvsem kasnejših “Novih provinc” in širše celotne Dalmacije (Rakovac, 2002, 11). Tamaro je iredentizem definiral kot “politično akcijo, s katero je italijansko prebivalstvo pod avstrijsko oblastjo izražalo željo po avtonomiji in hkrati akcijo, s katero je Italija potrdila svojo odgovornost

in svojo pravico, da jih osvobodi izpod tujega jarma.” (Hametz, 2012, 32) Kasneje iredentizem doživi ekspanzijo, ko se lansira znana parola, da je Italija tam, kjer je vsaj en Italijan. Med Italijani ima termin (ko se nanaša na Italijane) pozitivno konotacijo, medtem ko ima med južnimi Slovani negativno. Je en izmed vrste italijanskih terminov, kot so še fašizem, totalitarizem, “pohabljen zmag” in “sveti egoizem”, brez katerih težko operira kateri koli raziskovalec nacionalizma in sodobne zgodovine (Wörsdörfer, 2004, 16). Nekateri avtorji “študij iredentizma” tega definirajo kot zahtevo države po delu druge države (Weiner, 1971; Ben-Israel, 1991; Ambrosio, 2001), drugi pa kot poskus etnične manjšine, da bi bili priključeni k sosednji “domovini” (Gutmann, 1991; Saideman, Ayres, 2000). Spet tretji pa oboje kombinirajo (Horowitz, 1985; Wolff, 2002).

Tudi v “jugoslovanskem” primeru v Julijski krajini je šlo za kombinacijo obojega, četudi gre za v veliki meri avtonomno akcijo manjšine, ki jo je jugoslovanska stran predvsem materialno podpirala in spremljala njeno delovanje (sprva preko Pisarne za zasedeno ozemlje SHS, kasneje Jugoslovanske matice ter Orjune). Kasneje je bil to tudi protikrep italijanski podpora hrvaškim in makedonskim separatistom, ki je nenazadnje pripeljala do umora kralja Aleksandra Karadjordjevića (Pirjevec, 1995). Sicer pa lahko “obtožbe” o t. i. slovanskem iredentizmu zasledimo že leta 1915 (gl.: Gayda, 1915, 131). “Iredentistično” gibanje in teroristične (ali gverilske) akcije omenjajo v spominih tudi nekateri akterji antifašističnega boja (Vadnjal, 9, po Kacin-Wohinz, 2008, 24; Žerjal, 2012, 93), prav tako so “teroristične” akcije omenjene v programu “prvega” Tigra (Kacin-Wohinz, 2008, 25).

Nuncij Pellegrinetti najpogosteje govori o nacionalizmu in nacionalistih. Zanj bi lahko rekli, da se skriva za fasado, da je Katoliška cerkev apolitična in dejanja italijanskih fašistov in Slovencev ter Hrvatov v Julijski krajini relativizira, s tem ko oboje označi za nacionaliste, torej daje poudarek podobnostim. “Nacionalizem” tako označi kot “zlo”, ki ga ne gre enačiti s patriotizmom. Nacionalisti so tako Hrvati in Slovenci, ki podpirajo primorsko manjšino, kot ustaši, fašisti in drugi. Ko so prireditelji II. Ljubljanskega evharističnega kongresa (vključeno s škofom Gregorijem Rožmanom) zaprosili papeža, da se kongresa udeleži “neitalijanski” kardinal, je nuncij Pellegrinetti to komentiral kot “višek nacionalizma” in izpostavil varljivo predpostavko, da mali narodi ne morejo biti nacionalistični. Po njegovem mnenju je ravno nasprotno.¹³

Najbolj neposredna vloga Pellegrinettija kot nuncija v okviru obravnavanega vprašanja je bila poleg obveščanja o odzivih na dogajanje v Julijski krajini v Jugoslaviji (ne) posredovanje pri prošnjah, da bi Sveti sedež zaščitil osumljene “slovanske upornike”, ki jim je sodilo Posebno sodišče za zaščito države. Pri tem se je izpostavljalo religiozno pripadnost osumljencev (“je dober katoličan”) – v primeru, ko je to vsaj približno držalo – sicer pa se je njihove nasilne in/ali propagandistične akcije upravičevalo predvsem kot odziv proti fašističnemu terorju nad “slovansko manjšino” oziroma “allogeni”.¹⁴

Prvi takšen odmeven proces je potekal v Pulju od 14. do 16. 10. 1929, in sicer proti petim članom beramske skupine Borbe, ki so ob volitvah (t. i. fašističnem plebiscitu)

13 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 6. 9. 1930.

14 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti.

poskušali odvrniti ljudi, da bi šli volit, pri čemer so nehote ubili enega volivca. Posebno sodišče se je prvič preselilo iz Rima, kar je tudi pomenilo, da bodo izrekli drastične kazni. Na osnovi fašističnega kazenskega zakonika iz leta 1926 so bili aretirani obtoženi enotnega zločina. Vladimirja Gortana je sodišče (neupravičeno) spoznalo za vodjo skupine in zato je dobil tudi smrtno kazen (Kacin Wohinz, 2008, 122–129). Tako proces kot usmrnitev je glasno odmevala tudi po Evropi, predvsem med antifašističnimi organizacijami.

Do nunciija Pellegrinettija je tik pred pričetkom procesa pristopil dr. Ivan Marija Čok z opozorilom, da osumljenim grozi smrtna kazen, kar bi pa imelo slab vpliv na razmere v Istri in v Jugoslaviji.¹⁵ Nuncij mu je odgovoril, da ga je obvestil pozno, a je vseeno poslal telegraf in poročilo državnemu tajniku Pietru Gasparriju. V poročilu je akterje označil kot “slovenske atentatorje”, njihovo obrambo oziroma izgovor pa opisal kot malo verjeten, da bi ga sodišče sprejelo. Strinjal se je, da bi imela smrtna kazen velik odjek in neželene posledice, a poudaril, da žal pogosto tako med jugoslovanskimi nacionalisti kakor med italijanskimi in drugimi nacionalisti velja dvojna morala, saj se politični delikt glorificira, če je ta storjen v dobro domovini. Vendar je zaradi posledic, ki bi jih (smrtna) obsodba lahko imela med “Slovani v Italiji” in v Jugoslaviji, predlagal, da bi bilo koristno zdaj in v prihodnosti, da se Sveti sedež zavzame za osumljence, da se rešijo mlada človeška življenja v dobro miru, in to brez poseganja v pravico ter italijanske interese.¹⁶

Pri drugem posredovanju ob procesu proti Vratoviču je nuncij Pellegrinetti v poročilu Svetemu sedežu izpostavil problem, da v Beogradu trdijo, da Italija financira “makedonske in hrvaške atentatorje”, Italija pa pripisuje Jugoslaviji, da financira “atentate v Istri”; posledično so preganjane osebe bolj izpostavljene obremenilnim obsodbam na sodiščih. Dodal je, da je tudi zagrebški nadškof Antun Bauer razžaloščen zaradi “eksplozije” nacionalizmov in iredentizmov, ki vlečejo za sabo sovraštva in zmedo tudi na cerkvenem področju.¹⁷

Procesu v Pulju so sledile številne akcije, med katerimi je bila osrednja izvedba atentata na uredništvo fašističnega glasila *Il Popolo di Trieste*. Aretiranih je bilo več pripadnikov Borbe in Tigra, mnogo oseb je prebegnilo v Jugoslavijo. Sledila sta dva ločena procesa pred Posebnim sodiščem, ki sta potekala v Trstu in v Rimu. Na t. i. prvem tržaškem procesu, ki je potekal med 1. in 5. 9. 1930, se je sodilo 18 članom tajnih organizacij, štirje so bili obsojeni na smrt (Kacin Wohinz, 2008, 130–179).

V času, ko se je odvijal prvi tržaški proces, se je nuncij Pellegrinetti ravno zadrževal v Ljubljani na evharističnem kongresu. Menil je, da “revolucionarni iredentizmi (če držijo dejstva) niso del politike Svetega sedeža; ni tudi primerno imeti dvojnih meril – boriti se proti madžarskemu ali bolgarskemu iredentizmu in slaviti slovanskega v Istri.”¹⁸ Bodisi gre za “objektivno” izražanje stališča bodisi za nerazumevanje kompleksnosti situacije in razlik, s čimer je bil zgolj “v službi reprodukcije *statusa quo*”. Pel-

15 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 11, 13. 10. 1929.

16 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pellegrinettija Gasparriju, zadeva: Circa il processo contro attentatori Sloveni a Pola, Beograd, 14. 10. 1929.

17 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Per l'intervento della S. Sede nel processo contro Vratovich e compagni, Beograd, 27. 4. 1930

18 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 11, 26. 8. 1930.

legrinetti je osumljence na prvem tržaškem procesu, ki jim je sicer namenil tudi mašo, označil kot "slovenske teroriste", kar nakazuje na radikalizacijo pogleda na dogajanje in obsojanje dejanj, četudi se njegov diskurz kasneje nekoliko "omehča". Smrtne obsodbe so ga neprijetno presenetile, hitri izrek obsodbe je tudi preprečil, da bi lahko v njihovo korist interveniral pri papežu. Poleg tega se je znašel v še dodatno neprijetni situaciji, saj so se v Ljubljani napovedovale demonstracije tudi proti njemu, Italijanu. Nuncij vseeno ni upošteval nasveta nadškofa Bauerja, da naj zapusti mesto, dejal je, da je "predstavnik papeža, ne Mussolinija".¹⁹

Dejanje, povezano z Julijsko krajino, ki je nuncija Pellegrinettija verjetno najbolj zaposlilo, saj je bil vanj vpleten visoki predstavnik RKC v Jugoslaviji, povzročilo pa je tudi resen konflikt med Svetim sedežem in Mussolinijem, je bilo pastirsko pismo zagrebškega nadškofa Bauerja, ki je pozval katolike v Jugoslaviji, da na dan 19. 3. 1931 molijo v cerkvah za preganjane brate in sestre v Julijski krajini. Pellegrinetti je ocenil, da se nadškof Bauer ne zaveda teže svojega dejanja,²⁰ ne kaže pa, da bi ugotovil, da sta za pripravo akcije stala Engelbert Besednjak in Josip Bitežnik (glej: Pelikan, 2002b, 258). Nadškofa je tudi opravičeval, izgovarjajoč se predvsem na njegova leta.²¹ Predvsem ga je zmotilo, da o poslanici ni bil predhodno obveščen. Izredno zanimiva je njegova refleksija občutkov, ki so se mu pojavljali: "Spraušujem se, če na moje bojzani vpliva moje italijansko poreklo, a mislim, da ne. Postajam nervozen ob misli na možne posledice."²² Očitno se je trudil ostati čim bolj objektivni. Ni pa mogel odmisлити dejstva, da je bil Italijan, saj so ga na to – vključno z dvomi v njegovo integriteto zaradi nacionalnosti – v Jugoslaviji neredko opozarjali.²³

Za nadškofa Bauerja se je zavzel tudi papež, ki ni popustil pod pritiskom fašistov, da ga javno ustno (ne pisno) demantira, četudi je ta ravnal povsem po svoji volji, temveč je molčal, s čimer naj bi "spoštoval pravico". Nuncij Pellegrinetti je menil, da ne manjka obsojajočih dejanj oblasti do Slovanov v Italiji in da bi javni preklic hkrati pomenil, da dopuščajo fašistično nasilje v Istri – zapiranje duhovnikov brez obvestila škofom idr.²⁴

Ta akcija, o kateri je pisala večina evropskih časopisov, je preseгла pričakovanja njenih idejnih avtorjev. Hkrati pa je tudi pomenila prvi radikalnejši mednarodni javni nastop proti pasivnosti Svetega sedeža do preganjanja manjšine v Katoliški cerkvi Julijske krajine, s čimer so se zagrebški nadškof in primorski duhovniki močno zamerili papežu (Pelikan, 2002b, 258–259).

Kmalu za tem je sledil hud udarec – Vatikan je 23. 10. 1931 izsilil odstop zadnjega slovenskega nadškofa v Julijski krajini, Frančiška Borgie Sedeja. Proti goriškemu škofu je že vrsto let protestirala fašistična vlada, ki je v njem videla glavno (in eno zadnjih) ovir italijanski asimilaciji "drugorodcev". Diskretno je vlogo opravil apostolski vizitator škof Luca Ermenegildo Pasetto. Nadškofa Sedeja je prepričal k odstopu, tako da je nad-

19 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 6. 9. 1930.

20 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 13. 9. 1930.

21 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 29. 3. 1931.

22 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 25. 2. 1931.

23 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 11, 4. 4. 1929.

24 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 19. 6. 1931; ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 4. 7. 1931; 21. 8. 1931

škofu rekel, da je to papeževa želja. V odstopnem pismu papežu pa nadškof Sedej kot svojo zadnjo prošnjo poda, da bi bil njegov naslednik pravičen mož z dobrim znanjem slovenščine. Namesto tega je bil na njegovo mesto imenovan kot apostolski administrator Giovanni Sirotti, ki ni skrival simpatij do fašistične politike, leta 1934 pa nadškof Carlo Margotti (Pelikan, 2013).

Opaziti je, da je Sedejev "odstop" vznemiril tudi Pellegrinettija. V pismu državnemu tajniku Pacelliju sprašuje – da bo vedel, kako nastopati – ali so razlogi za odstop spontani, torej posledica lastne odločitve zaradi bolezni oziroma drugih osebnih razlogov, ali pa gre za prisilni ukrep zaradi "višjih interesov Svetega sedeža".²⁵ Odgovor iz Vatikana je bil, da je nadškof Sedej sam odstopil zaradi bolezni, starosti in ker ni več sposoben voditi nadškofije.²⁶ Zdi se, da z odgovorom kardinala Pacellija ni bil povsem zadovoljen, saj je kljub temu o tem nato povprašal tudi papeža na osebni avdienci²⁷ (prim. Pirjevec, 2001). Odgovor Pija XI. je bil podoben. Kljub temu, da je pravkar sklenil tajni sporazum z Mussolinijem (t. i. drugi konkordat), je dejal, da Mussoliniju ne bi žrtvoval niti svojega portirja, kaj šele škofa²⁸ (prim. Pirjevec, 2001). Če je sprva kazal precejšnje "drznost", je papežovo zagotovilo nuncijskega Pellegrinettija prepričalo in še bolj vestno se je lotil spodbijanja po njegovem mnenju krivičnih obtožb zoper papeža in RKC. Večkrat se je jezil nad "begunci iz Julijske krajine", za katere je menil (ne brez osnove), da so glavni tvorci protipapeških akcij (kot so bile objave v časopisju, spomenice, izvajanja na mednarodnih kongresih). Tako je premleval: "Res, doma [v Beogradu, op. G. M.] je dosti bolje kot pred leti, a moralna situacija ostaja enaka: bizantinski Vzhod in slovanski nacionalizem ne uspeta razumeti in ločiti Rima od papeža."²⁹ Vendar tudi nuncij Pellegrinetti administratorja goriške nadškofije Sirottija ni smatral za primerne za vodenje nadškofije, ker naj bi bil v vsej Jugoslaviji poznan kot "*mangia slavi*" (Pelikan, 2013, 321).

Leta 1933 je v korespondenci s Svetim sedežem neodločno in v nasprotju s sicer dobro informiranostjo (četudi so bile informacije, ki jih je dobival tudi kontradiktorne) trdil, da iz Beograda ne more vedeti, kaj se dogaja v Julijski krajini, ne kakšne so aktivnosti episkopata ter duhovščine tam, niti kaj je naredil ali naj bi naredil Sveti Sedež. Menil je, da so vsi protesti perfidno uporabljeni, da mečejo slabo luč na Sveti sedež in spodbujajo prestopanje iz RKC.³⁰ Precej bolj neposreden pa je v dnevniškem zapisku dobro leto kasneje, ko so verjetno tudi narasli njegovi dvomi: "Pogosto mislim o zadevi s Slovani v Italiji in nasilni raznarodovalni politiki, ki jo izvajajo fašisti /.../ težko se mi je pozicionirati med dvema nacionalizmoma v Italiji: jugoslovanski pritisk je uravnotežen z italijanskimi škofi v Istri in Mussolinijevo vlado." Očitno se je tudi zavedal povezanosti italijanskih škofov z režimom. Nacionalizma, ki ju tolikokrat iz-

25 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Commenti jugoslavi alle dimissioni di Mgr. Sedej, Beograd, 7. 11. 1931.

26 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pacellija Pellegrinettiju, Vatikan, 13. 11. 1931.

27 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 22. 1. 1932.

28 Ibid.

29 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 12, 10. 2. 1931.

30 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Ancora Istria e Santa Sede, Beograd, 8. 8. 1933.

postavlja, je zanimivo “personificiral” v enem od prejšnjih zapisov, ko je jugoslovanski nacionalizem označil za “užaloščenega”, v kontrastu s “hrupnim in veseljaškim” fašističnim nacionalizmom.³¹

Naslednja vatikanska akcija v korist italijanske vlade in lokalnih (pro)fašističnih krogov je bil “odstop” tržaško-koprškega škofa Luigija Fogarja. Že leta 1934 se je Giuseppe Pizzardo z nuncijem Pellegrinettijem pogovarjal o Fogarjevem odpoklicu. Pellegrinettiju je predstavil škofa kot nepremišljeno, dvolično osebo, ki je sprejela od Mussolinija denar za vohunjenje med Slovenci in Hrvati (prim. Pelikan, 2002b, 318), povezan pa naj bi bil tudi s sumljivimi osebami. Pellegrinetti mu je odvrnil, da je v tujini predvsem poznan po svojem prizadevanju za Slovence, zato bi njegov odpoklic dobil protislovanske “barve”.³² Da se je že dalj časa, vsaj od leta 1930 pripravljajl njegov “odstop”, je poznano (gl. Pelikan, 2013, 325), očitno je zanj predčasno vedel tudi nuncij v Jugoslaviji.

Ob siceršnjem nezadovoljstvu lokalne fašistične oblasti sta škofa Fogarja izrazito kritizirala Sirotti, sploh ob sporu glede goriškega semenišča leta 1934, in nadškof Margotti, slabo luč pa nanj mečejo že poročila vizitatorja Luce Pasetta. Znova se je prisilni odstop dosegel preko posebnega odposlanca, v tem primeru kardinala Raffaeleja Carla Rossija, s katerim se je škof Fogar srečal 14. 9. 1936 (Pelikan, 2002b, 334–340). Z odstopom 30. 10. 1936 mu je bil podeljen tudi naslov naslovnega nadškofa Patrasa, vodenje tržaško-koprške škofije je začasno kot administrator prevzel nadškof Margotti, leta 1938 pa nekdanji reški škof Antonio Santin.

Ko je škof Fogar že podpisal odstopno izjavo in je nuncija Pellegrinettija o “zadevi Fogar” informiral šibeniški škof Girolamo Maria Mileta, ga je stvar zaskrbelo: “Imam vtis, da so v Vatikanu preveč nepremišljeni zaradi strahu pred najslabšim in zaradi pomanjkljivega poznavanja določenih posledic.”³³ Po odgovoru, ki ga je v zvezi s Fogarjevim primerom dobil iz Vatikana, je Pellegrinettiju ostal vtis, “da je njegova [Fogarjeva, op. G. M.] odstavitve [sic] kakor da bi jo zasnovala vlada in da je škof v bistvu “padel”, ker je nasprotoval nasilnemu raznarodovanju med slovenskimi Istrani. Situacija je težavna: tudi zame boleča zaradi odmeva in posledic. Kaj bo sedaj počel četrti škof, ki bo moral imeti več sreče kot njegovi trije predhodniki?”³⁴ Tri mesece kasneje pa mu je škof Rožman, ki ga je Pellegrinetti opisal kot “gorečega slovenskega patriota”, povedal, da se v Rimu strinjajo, da je bil vzrok za odstop kardinal Rossi, ne Pizzardo, in da soglašajo, da je bil Fogar preveč jezikan, prehitro vzklipljiv ter pogosto netakten, kar naj bi potrdili tudi Slovenci. “Ali so bili njegovi najhujši sovražniki potem *nekdanji Slovenci iz Trsta, ne “rojeni” Italijani?*” se nato vpraša nuncij.³⁵

Da bi bil nuncij Pellegrinetti obveščen o prisilnem odstopu nadškofa Sedeja, je po dostopnih podatkih malo verjetno. Kaže, da je kakor pri drugih šlo za poskus (očitno uspešno) zavedenosti. O načrtovanem Fogarjevem “odstopu” pa je bil tudi sam seznanjen

31 ASV, Arch. Nunz. Jugoslavia, Indice 1209, busta 31. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: Commenti alla nomina dell’Amministratore. Apost. di Gorizia, Beograd, 19. 11. 1931.

32 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 14, 6. 10. 1934.

33 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 20. 10. 1936.

34 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 28. 10. 1936.

35 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 27. 1. 1937.

že leta 1934 in si ni zatiskal oči pred resničnimi razlogi v ozadju. Če sklenem s Pellegrinettijevimi mislimi, ko je zapuščal Jugoslavijo: “Vse je v redu, a počutim se žalostnega. Konkordat, petnajstletno delo, «umira», in nič ne morem storiti, da bi ga rešil. Hrvati me ne marajo kaj dosti, ker nisem zavzel strani med enimi in drugimi. Konec torej siv. In danes je dan mrtvih.”³⁶ Nekaj več optimizma je zaznati ob dejanskem odhodu mesec dni kasneje, ko ga je razveselil topel sprejem, ki so mu ga pripravili na Hrvaškem, za razliko od indiferentnosti v Beogradu. V Ljubljani pa se je srečal s škofom Gregorijem Rožmanom, banom Markom Natlačenom in ljubljanskim županom Jurom Adlešičem, ki jim je zaupal, da se je leta 1915 v Lucci srečal s skupino slovenskih beguncev. Ti so mu razkrili jezik in “slovansko” srce ter s tem spremenili njegovo poslanstvo.³⁷ “In tako sem prečkal mejo po petnajstih letih in petih mesecih. Dolga misija, polna preobratov, laži in muk, z redkimi oazami veselja, v beograjskem okolju, kjer pridih Bizanca ustvarja oviro nezaupanja, če ne kar silno in nespravljivo sovraštvo. [...] A Jugoslavija, za katero sem delal in trpel, mi bo vedno ostala v duši. Čutim, kot da je velik del mene zakopan tam.”³⁸

SKLEP

Celotno zgodbo dobro povzame nuncij Pellegrinetti z opažanjem, da so bile slabe obmejne politike v Evropi prekletstvo tistega obdobja.³⁹ Pozicija nuncija Pellegrinettija do razmer v Julijski krajini kot obmejnem področju, tako na podlagi njegovega dnevnika in poročil, ki jih je pisal Svetemu sedežu, kaže na kritičen odnos zlasti do nasilnih akcij pripadnikov slovenske in hrvaške manjšine v Italiji, ki jih po njegovem mnenju ni moč opravičiti niti na podlagi upora proti fašističnemu zatiranju. Zlasti v poročilih Svetemu sedežu se otepa svoje odgovornosti kot oseba na položaju, ki bi lahko naredila precej več v zaščito manjšine, kot je storil sicer sam. Gotovo to ni bila njegova prednostna naloga, saj je bil nuncij v drugi državi (vendar matični državi te manjšine), a bi lahko ostreje nastopil proti popuščanju Vatikana pred zahtevami Mussolinija v odnosu do narodne manjšine v Julijski krajini, za kar je imel tudi dobre argumente. Večjo moč bi imela soglasna jugoslovanska škofovska konferenca, podprta z nuncijem, kot pa posredovanja posameznih škofov, zlasti škofa Rožmana in nadškofa Bauerja. Namesto tega je nuncij po številnih informacijah, ki jih je dobil iz dobro obveščenih krogov (diplomatov, beguncev iz Julijske krajine, “sodelavcev”), še leta 1933 v poročilu trdil, da o dogodkih v Julijski krajini ne more soditi, saj ne ve, kaj se tam dogaja. Kljub temu, da je dobival tudi nasprotujoče si informacije, njegove dikcije dopuščajo možnost, da se manjšini “godi krivica”, kar je precej več, kot je bil sicer uradni diskurz Svetega sedeža. Grajal je oba nacionalizma, italijanskega in slovanskega ter poudarjal, da se Cerkev ne sme vmešavati v politične zadeve. Dobro se je namreč zavedal, da ni potrebno veliko, da se zaneti še precej bolj resne konflikte med Italijo in Jugoslavijo; v tem primeru ne bi bilo dobro, če bi bil v to vpleten

36 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 2. 11. 1937.

37 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 5. 12. 1937; 6. 12. 1937.

38 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 6. 12. 1937.

39 ASV, Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti, n. 16, 11. 1. 1931.

Sveti sedež, nikakor ne na jugoslovanski strani. Navsezadnje pa si – tudi kot Italijan – ni želel vojne med državama, saj je eno že doživel. Bolj neposreden je v dnevniških zapisih. Večkrat je posredoval pri Svetem sedežu v korist sodno preganjanim “upornikom”, a le za zmanjšanje njihove kazni, predvsem v izogib smrtni obsodbi. Ko se nanaša na religiozno polje in nasprotovanje jugoslovanskih akterjev (ne zgolj Slovencev in/ali Hrvatov) papežu, večkrat uporabi stereotip o “bizantinskem sovraštvu”, pri čemer gre za tipično mitizacijo preteklosti za interpretacijo sedanjih (tedanjih) razmer in odnosov.

Njegov poglobitveni cilj je bil tako, da čim bolj omeji škodo, ki jo je povzročala “protipapeška propaganda” oziroma tudi čim učinkoviteje izpodbije obtožbe proti Svetemu sedežu. Po eni strani ga je tako zelo vznemirjalo prestopanje prebeglih Primorcev v Srbsko pravoslavno cerkev, kar je bilo pogosto mišljeno kot “protifašistično dejanje”, saj so ti verjeli, če že ne, da papež sodeluje z Mussolinijem, vsekakor molči in na takšen način dopušča raznarodovalno politiko fašističnega režima nad “katoliškimi Slovenci in Hrvati”. Po drugi strani pa nuncij Pellegrinetti ne kaže, da bi resneje dvomil o primernosti odločitev vrha Svetega sedeža in tako vestno opravlja svojo poklicno dolžnost z obveščanjem Svetega sedeža o jugoslovanskem tisku.

REPRESENTATIONS OF THE BORDERLAND OF JULIAN MARCH IN THE DISCOURSE OF NUNCIO ERMENEGILDO PELLEGRINETTI

Gašper MITHANS

University of Primorska, Science and Research Centre, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: gasper.mithans@zrs.upr.si

SUMMARY

Slovenian historiography in methodology and content slowly follows the trend of border studies and borderland studies. By focusing on the border issues these researches have revitalised the historiographic field, particularly in the frame of comparative and later transnational history by transcending the fixation on the national history. Border studies have also had a major contribution in other disciplines, such as providing anthropology with the solution for its “cultural isolationism”.

In the article the author discusses the view of nuncio in Yugoslavia (1922–1937) Ermenegildo Pellegrinetti on the minority issues in the Julian March as a borderland area. Nuncio's diary has been used as a primary source with the aim to include Pellegrinetti's personal opinion of nationalism, irredentism and “terrorism” in the context of five events, which also attracted international attention: the judicial process in Pula (1929), the First Trieste process (1930), archbishop Antun Bauer's pastoral letter (1931) and the forced resignations of archbishop Frančišek B. Sedej (1931) and bishop Luigi Fogar (1936).

Ermenegildo Pellegrinetti was a multi-layered person; he sharply criticized the nationalist sentiments, especially if they penetrated into the religious domain. However, he was able to reflect his own national feelings with an intention to judge the situation irrespective of his Italian origin. Pellegrinetti focused on attending to his professional duties, among other he had to put a lot of effort to follow and contain the publications which criticized the policy of the Holy See towards the Fascist denationalization in the Julian March. Mostly he did not take side regarding the Vatican's decision to remain silent also in time, after the conclusion of the concordat with the Kingdom of Italy in 1929, when this silence became a discrete collaboration and/or compliance to the demands of the Italian government. The nuncio's subsequent records disclose that he was aware of the Fascist violence as well as some unacceptable moves of the Catholic hierarchy in Italy.

Key words: nuncio Ermenegildo Pellegrinetti, borderland, the Julian March, Holy See, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia

VIRI IN LITERATURA

Archivio Segreto Vaticano (ASV).

ASV – Archivio di Prefettura, Diario di Pellegrinetti.

ASV – Archivio Nunziatura Jugoslavia (Arch. Nunz. Jugoslavia), busta 31.

Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati (SS.RR.SS.).

SS.RR.SS. – Affari ecclesiastici straordinari (AA.EE.SS.), Jugoslavia (IV. periodo).

Ambrosio, T. (2001): *Irredentism: Ethnic Conflict and International Politics*. London, Praeger.

Anderson, J., O'Dowd, L. (1999): *Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance*. *Regional Studies*, 33, 7, 593–604.

Anzaldúa, G. (1987): *Borderlands/La Frontera: the new mestiza*. San Francisco, Aunt Lute.

Ballinger, P. (2003): *History in exile: memory and identity at the borders of the Balkans*. Princeton, Oxford, Princeton University Press.

Barth, F. (1969): *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Oslo, Universitetsforlaget.

Baud, M., Van Schendel, W. (1997): *Toward a Comparative History of Borderlands*. V: *Journal of World History*, 8, 2 (Fall, 1997), 211–242.

Ben-Israel, H. (1991): *Irredentism: Nationalism reexamined*. V: Chazan N. (ur.): *Irredentism and International Politics*. Boulder, Lynne Rienner Pub, 23–36.

Bratulič, V. (1963): *Ilegalne organizacije u Istri i Slovenskom Primorju i djelovanje Spacijalnog tribunala za zaštitu države (1927–1936)*. Rijeka, Historijski arhiv.

Cattaruzza, M. (ur.) (2003): *Nazionalismi di frontiera*. Soveria Mannelli, Rubettino.

Ciani, A. E. (2011): *The Vatican, American Catholics and the Struggle for Palestine, 1917–1958: A Study of Cold War Roman Catholic Transnationalism*. London, Ontario, [A. E. Ciani].

Coco, G. (2009): *L'anno terribile del cardinale Pacelli*. *Archivum Historiae Pontificiae*, 47, 143–276.

Cole, J. W., Wolf, E. R. (1974): *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. New York, Academic Press.

Donnan, H. (2005): *Material Identities: Fixing Ethnicity in the Irish Borderlands*. *Identities*, 12, 69–106.

Donnan, H., Wilson, T. M. (1999): *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford, Berg.

Ferrari, L. (2012): *Il discorso du Luigi Fogar*. *Acta Histriae*, 20, 4, 577–590.

Friberg, K. et al. (2007): *Reflections on trans-national comparative history from an Anglo-Swedish perspective*. *Historisk Tidskrift*, 127, 4, 719–720.

Gayda, V. (1915): *Gli Slavi della Venezia Giulia*. Milano, Ravà & C.

Green, S. (2009): *Lines, Traces and Tidemarks: reflections on forms of borderli-ness*. Draft.

- Gutiérrez, R. A., Young, E. (2010):** Transnationalizing Borderlands History. *The Western Historical Quarterly*, 41, 1, 26–53.
- Gutmann, E. (1991):** Concealed or Conjured Irredentism. V: Chazan N. (ur.): *Irredentism and International Politics*. Boulder, Lynne Rienner Pub, 37–49.
- Hametz, M. (2012):** *In the Name of Italy: Nation, Family, and Patriotism in a Fascist Court*. New York, Fordham University Press.
- Haselsberger, B. (2010):** Reshaping Europe. Borders' impact on territorial cohesion. Vienna University of Technology, Unpublished Ph.D Thesis.
- Haselsberger, B., Benneworth, P. (2011):** Cross-border communities or cross-border proximity? Perspectives from the Austrian-Slovakian border region. V: Adams, N. et al. (ur.): *Territorial development, cohesion and spatial planning. Building on EU enlargement*. London, Routledge, 229–254.
- Haselsberger, B. (2014):** Decoding borders. Appreciating border impacts on space and people. *Planning Theory & Practice*, 15, 4, 505–526.
- Horowitz, D. L. (1985):** *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, University of California Press.
- Horstmann, A. (2002):** Incorporation and Resistance: Borderlands, Transnational Communities. and Social Change in Southeast Asia. V: Tirtosudarmo, R. (ur.): *Antropologi Indonesia: Indonesian Journal of Social and Cultural Anthropology*, 26, 67, January–April, (Special Issue on Borderland).
- Kacin Wohinz, M. (1966):** Protifašistično gibanje v Jugoslaviji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 6, 1–2, 117–125.
- Kacin Wohinz, M. (1977):** Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928. Koper, Založba Lipa.
- Kacin Wohinz, M. (2008):** Dvajsetletni primorski upor. V: Kacin-Wohinz, M., Verginella, M.: *Primorski upor fašizmu: 1920–1941*. Ljubljana, Društvo Slovenska matica, 17–258.
- Klabjan, B. (2007):** Češkoslovaška na Jadranu: Čehi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne. Koper, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Annales.
- Klavora, M. (2010):** Vzpostavitev italijansko-jugoslovanske državne meje leta 1947 in spomin prebivalcev Loga pod Mangrtom. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 309–336.
- Klavora, M. (2011):** Zavezniška vojaška uprava (1945–1947) in spomin prebivalcev v Zgornjem Posočju: doktorska disertacija. Koper.
- Konrad, V., Nicol, H. (2008):** Beyond walls: Re-inventing the Canada-United States borderlands. Aldershot, Ashgate.
- Martinez, O. J. (1994):** The Dynamics of Border Interaction. New approaches to border analysis. V: Schofield, C. (ur.): *Global Boundaries: World Boundaries, Volume 1*. London, Routledge.
- Mercati, Angelo (ur.) (1954):** *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*. Vol. II, 1915–1954. Vatican, Tipografia Poliglota.

- Mithans, G. (2013):** Vloga tajnega pogajalca pri sklepanju jugoslovanskega konkordata. *Acta Histriae*, 21, 4, 809–824.
- Mithans, G. (2011):** Sklepanje jugoslovanskega konkordata in konkordatska kriza leta 1937. *Zgodovinski časopis*, 2011, 65, 1/2, 120–151.
- Mužić, I. (1978):** Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Split, Crkva u svijetu.
- Orozco-Mendoza, E. F. (2008):** Borderlands Theory: Producing Border Epistemologies with Gloria Anzaldúa: Master thesis. Blacksburg, Virginia, [Orozco-Mendoza].
- Pelikan, E. (2002a):** Slovensko Primorje v odnosu med Cerkvijo in italijansko državo do leta 1941. V: Šelih, A., Pleterski, J. (ur.): *Država in Cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet*, 21. in 22. junija 2001. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 299–308.
- Pelikan, E. (2002b):** Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico - zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac. Ljubljana, Nova revija.
- Pelikan, E. (2013):** Vizitacije v Julijski krajini v času med obema vojnama. *Acta Histriae*, 21, 3, 313–328.
- Pellegrinetti, E., Natalini, T. (1994):** I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti, 1916–1922 (Collectanea Archivi Vaticani). Città del Vaticano, Archivio Vaticano.
- Pirjevec, J. (2007):** “Trst je naš!” Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.
- Pollard, J. F. (1985):** The Vatican and Italian Fascism, 1929–32: A Study in Conflict. Cambridge, Cambridge University Press.
- Popescu, G. (2012):** Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders. Plymouth, Rowman & Littlefield.
- Primorac, I. (2005):** Kaj je terorizem? V: Primorac, I. (ur.): *Terorizem: filozofska vrašanja*. Ljubljana, Krtina, 47–48.
- Rakovac, M. (2002):** Predgovor. V: Vivante, A.: *Italijanski iredentizam*. Zagreb, Dom i svijet, 7–19.
- Rožac Darovec, V. (2010):** Narod, država in identitete v obmejnih prostorih. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 217–218.
- Saideman, S. M., Ayres, R. W. (2000):** Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s. *Journal of Politics*, 62, 4, 1126–1144.
- Salmič, I. (2013):** Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia (1922–1935) e la mancata ratifica (1937–1938). Estratto della dissertazione per il dottorato. Rim, Pontificia Università Gregoriana.
- Salmič, I. (2015):** Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia (1922–1935) e la mancata ratifica (1922–1938). Roma, Gregorian & Biblical Press.

- Stoddard, E. R. et al. (1983):** *Borderlands Sourcebook: a guide to the literature on northern Mexico and the American Southwest*. Norman, University of Oklahoma Press: Published under the sponsorship of the Association of Borderlands Scholars.
- Strüver, A. (2003):** *Presenting Representations: On the Analysis of Narratives and Images Along the Dutch-German Border*. V: Berg, E., van Houtum, H. (ur.): *Routing borders between territories, discourses and practices*. Burlington, Ashgate Publishing Limited, 161–176.
- Širok, K. (2010):** Spomin in pozaba na obmejnem območju: predstave o goriški preteklosti. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 337–358.
- Širok, K. (2012):** *Kalejdoskop goriške preteklosti: zgodbe o spominu in pozabi*. Ljubljana, Založba ZRC.
- Vadnjal, J.:** *Spomini na leta v okupiranem Primorju*, tipkopis.
- Verginella, M. (2008):** Uvod. V: Kacin-Wohinz, M., Verginella, M.: *Primorski upor fašizmu: 1920–1941*. Ljubljana, Društvo Slovenska matica, 9–16.
- Verginella, M. (2010):** Zgodovinjene slovensko-italijanske meje in obmejnega prostora. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 207–216.
- Vinci, A. (2004):** Vzpon fašizma ob italijanski vzhodni meji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 44, 1, 27–39.
- Vinci, A. (2011):** *Sentinelle della patria: il fascismo al confine orientale 1918–1941*. Roma, Bari, Laterza.
- Visintin, A. (2000):** *L'Italia a Trieste: l'operato del governo militare italiano nella Venezia Giulia 1918–1919*. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia; Gorizia, Libreria editrice Goriziana.
- Wallace, W. (1992):** *The dynamics of European integration*. London, Pinter.
- Wastl-Walter, D. (ur.) (2011):** *The Ashgate Research companion to border studies*. Farnham Surrey, Ashgate.
- Weiner, M. (1971):** The Macedonian Syndrome: An Historical Model of International Relations and Political Development. *World Politics*, 23, 4, 665–683.
- Wilson, T. M., Donnan, H. (ur.) (1998):** *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wilson, T. M., Donnan, H. (ur.) (2012):** *A Companion to Border Studies*. Oxford, Blackwell Publishing Ltd.
- Wolff, S. (2002):** The Politics of Homeland. Irredentism and Reconciliation in the External Minority Policies of German Federal Governments and Expellee Organisations. *German Politics*, 11, 2, 105–127.
- Wörsdörfer, R. (2009):** *Il confine orientale. Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955*. Bologna, Il Mulino.
- Žerjal, D. (2012):** Spomini in razlage o protifašističnem boju primorske mladine med vojnama. Škofije, Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske.